

Психологічні особливості профорієнтаційної роботи зі старшокласниками в загальноосвітніх навчальних закладах

І. П. Калюжна

Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна

Paper received 04.05.17; Accepted for publication 10.05.17.

Анотація: в даній статті представлено аналіз напрямків профорієнтаційної роботи в Україні та за кордоном. Проаналізовано ефективність профорієнтаційної роботи як формувального впливу на розвиток внутрішніх чинників професійного самовизначення старшокласників.

Ключові слова: професійний вибір, професійна орієнтація, профорієнтаційна робота.

Постановка проблеми. Провідною тенденцією розвитку системи сучасної вищої освіти в Україні є створення спільного європейського освітнього простору для збільшення мобільності громадян, підвищення конкурентоспроможності випускників. У міру розвитку системи професійної освіти, яка стає все більш доступною, зростає кількість варіантів вибору для професійного самовизначення учнівської молоді. Вдало обрана професія дає їй змогу задовольнити основні свої потреби, відчувати задоволення від роботи, реалізувати себе як особистість. Проблема професійного самовизначення гостро постає перед старшокласниками. Випускники мають здійснити вибір професії та відповідного навчального закладу. Успішне вирішення цього завдання значною мірою залежить від систематичної та ефективної профорієнтаційної роботи у загальноосвітніх навчальних закладах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти профорієнтації проаналізовано у науковому доробку багатьох дослідників: формування образу «Я- майбутній професіонал» у старшокласників у процесі професійної орієнтації (М. Бех); теорія мотивації професійного вибору (Є. Павлютенков); культурологічні аспекти підготовки учнів до свідомого вибору професії (Г. Шевченко); структура професійної орієнтації (В. Чебишева). Б. Федоришина виділила компоненти структури профорієнтації (організаційно - функціональну, логіко-змістовну) та виокремила особистісну й управлінську підсистему у вказаній структурі. Особливості проведення профорієнтаційної роботи з майбутніми соціальними працівниками досліджували (Р. Куличенко, Л. Міщик, В. Поліщук).

Слід зазначити, що в останні роки у вітчизняній науці помітно стрімке зростання кількості досліджень спрямованих на вивчення зарубіжного досвіду організації профорієнтаційної роботи в закладах середньої освіти (Н. Абашкіної, А. Сбруєва, Л. Пуховської, С. Толстогузова).

На сучасному етапі розвитку профорієнтаційної роботи особливе місце посідають наукові розвідки присвячені особливостям соціально-професійного самовизначення та вибору професії старшокласниками. Саме тому, **метою статті** є: проаналізувати сучасний стан та оцінити ефективність впливу на формування професійного самовизначення старшокласників, намітити шляхи подальшого вдосконалення профорієнтаційної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У психолого-педагогічній літературі описано декілька підходів до визначення поняття «профорієнтація» та виділення структури вказаного поняття.

На думку Є. Павлютенкова професійна орієнтація – це комплекс взаємопов'язаних економічних, психологічних та педагогічних, соціальних та медичних заходів, спрямованих на формування професійного покликання; на виявлення інтересів, здібностей, придатності та інших факторів, що впливають на вибір професії. Основними формами професійної орієнтації на думку автора є: професійна освіта, професійне самовизначення, професійне консультування, професійний вибір, працевлаштування, професійна адаптація та ін.

К. Гуревич в своїх роботах дає визначення професійної орієнтації як різновиду соціальної допомоги особистості, що передбачає адекватне співвідношення індивідуальних особливостей та здібностей людини із соціальними запитами суспільства.

На думку А. Голомштока професійна орієнтація – це складна, динамічна соціально-педагогічна система, що включає вирішення складних теоретичних та практичних завдань, пов'язаних з вибором майбутньої професії. А загальна мета профорієнтаційної роботи полягає у формуванні усвідомленого фахового самовизначення на основі узгодженості особистісних і суспільних інтересів у підготовці кадрів, тобто досягнення певного оптимуму професійного самовизначення й потреби суспільства. Саме тому профорієнтаційна робота у багатьох країнах набуває державного значення, є узгодженою і чітко врегульованою.

Європейським лідером у сфері ефективної профорієнтації вважають Францію. У цій країні система допомоги в професійному самовизначенні молоді створена на державному рівні і контролюється трьома міністерствами - освіти, праці та охорони здоров'я. У Франції широко поширена мережа спеціалізованих центрів профорієнтації, які співпрацюють з батьками, профспілками, біржами працевлаштування та іншими державними і приватними структурами, які займаються проблемами зайнятості населення. У штаті таких центрів працюють висококваліфіковані фахівці - радники по профорієнтації, які отримали спеціальний профільну освіту в провідних вузах країни [3].

Профорієнтаційна робота спрямована на: знайомство з професіями та шляхами їх отримання і

пізнання учнями себе, своїх потреб, нахилів, інтересів, можливостей, формування здатності до аналізу виникаючих перешкод і знаходження способів їх подолання. Головним в даній концепції є визначення учня як "автора" своєї навчальної та професійної орієнтації, його суб'єктної позиції і самостійності у виборі життєвого шляху. На перший план в профорієнтаційній роботі виходить виховна діяльність педагогічного колективу школи, який здійснює її спільно з позашкільними спеціалізованими службами і з урахуванням нахилів, здібностей, потреб і можливостей учнів, а також з урахуванням потреб суспільства в кадрах відповідного профілю [1].

Активна профорієнтаційна робота починаючи з початкової школи проводиться у Німеччині. А у середній школі вона здійснюється шляхом проведення консультацій, тестів, опитувань. Особливість організації професійної орієнтації полягає в тому, що кожен учень заповнює Робочий зошит, у якому надається загальна інформація про родину, особисті інтереси, схильності, професійні наміри, попередній вибір професії [5].

В Ізраїлі у більшості середніх шкіл, крім загальноосвітньої програми, введені спеціальні курси з професійної орієнтації. Поряд із загальноосвітніми діють професійно-спеціалізовані школи. Вся система ізраїльської шкільної освіти організована за профорієнтаційним принципом, і вибір певної школи, по суті, є вибором майбутньої професії [7].

Загалом досліджуючи організацію професійної орієнтації прослідковується закономірність, чим вищий рівень доходу в державі на душу населення, тим більше уваги приділяється профорієнтаційній роботі. У розвинених країнах політика в даній сфері заснована, перш за все, на інтересах індивіда; знайомство дітей зі світом професій починається вже в молодшій школі, а момент остаточного самовизначення відкладений до завершення старшої

школи, а також передбачена можливість зміни направлення профпідготовки в разі виявлення невідповідності якостей учня обраному профілю. У країнах, що розвиваються профорієнтаційна діяльність, навпаки, жорстко пов'язана з потребами економіки і ринку праці; тут відзначається більш рання фіксація професійних переваг і менш гнучке ставлення до невдалого вибору спеціальності молодю людиною [7].

Для використання у загальноосвітніх навчальних закладах України Міністерством освіти і науки рекомендовано кілька програм для факультативів, курсів за вибором, спецкурсів, профорієнтаційної спрямованості, таких як :

- «Моя майбутня професія: правила вибору». Програма курсу за вибором. В.Г. Панок, О.В.Мельник;
- «Обираю професію». Програма спецкурсу. М.В. Лемак, В.Ю. Петрище;
- «Моя майбутня професія: шлях до успіху». Програма курсу за вибором. В.Г. Панок, О.В.Мельник, О.Л. Морін, Л.А. Гуцан, І.І. Ткачук;
- «Я і моя професія». Програма спецкурсу. Л.М. Журомська [9].

Вони можуть використовуватися для реалізації варіативної складової робочих навчальних планів.

Загалом в Україні профорієнтація в школі займає другорядне місце й починає проводитись лише в 10-11 класах. Зазвичай вона зводиться до предметно-навчальної орієнтації, здійснюється вчителями-предметниками або класним керівником, координує процес - завідувач кабінету профорієнтації. В результаті більшості випускників загальноосвітніх навчальних закладів не здатні зробити свідомий та самостійний вибір.

Ілюстрацією попереднього висновку є проаналізована нами профорієнтаційна робота на базі школи І-ІІІ ступенів №286 м. Києва, програма якої представлена нижче.

№	Форма роботи	Мета	Тривалість
1	Урок «Настав час вибору».	Ознайомити підлітків зі світом професій. Забезпечити учнів необхідним обсягом профорієнтаційних знань та навичок. Створити умови для пізнання школярами самих себе, своїх індивідуальних особливостей. Надати інформацію про шляхи оволодіння майбутньою професією.	Один раз на два тижні.
2	Діагностика учнів на базі МАУП за програмою «Профорієнтатор-УА».	Виявити інтереси, здібності та особистісні якості для обрання майбутньої професії або профільного напрямку навчання в школі.	Один раз на рік.
3	Зустріч з викладачами Київського університету імені Бориса Грінченка.	Презентація спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців та умов вступу до університету.	Один раз на рік.
4	Зустріч з викладачами ліцею «Сфери послуг на Подолі».	Інформування щодо спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців та умов вступу до ліцею.	Один раз на рік.
5	Відвідування виставки «Ярмарок професій».	Ознайомити учнів із переліком галузей народного господарства, переліком професій які дають змогу займатися індивідуальною трудовою діяльністю, які мають попит на ринку праці.	Один раз на рік.
6	Відвідування виставки «Освіта за кордоном».	Презентація понад 50 закордонних вищих навчальних закладів.	Один раз на рік.
7	День відкритих дверей в Академії праці, соціальних відносин та туризму, де для них був проведений профорієнтаційний тренінг.	Інформування щодо спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців та умов вступу до академії.	Один раз на рік.

Також протягом року проводилися індивідуальні консультації класних керівників 10 класів щодо аналізу й оцінки соціальних факторів, які ускладнюють процес самовизначення учнів; індивідуально-психологічних особливостей учнів з урахуванням вікових, статевих відмінностей і вивчення міжособистісних взаємин учнів тощо.

Для учнів 9-х класів здійснено заходи щодо: оцінки професійного важливих якостей; визначення ступеня прояву тих або інших професійно важливих якостей; ознайомлення зі світом професій та правилами вибору професії; результатів діагностичних досліджень; індивідуально-психологічних особливостей.

Відомо, що найбільший вплив на професійний вибір старшокласників мають батьки, оточення та засоби масової інформації. Отже для батьків учнів 9-х класів було проведено: роз'яснення індивідуально-психологічних особливостей дитини; оцінка професійного важливих якостей та можливостей їх розвитку; створення сприятливої сімейної атмосфери, відкритих, довірливих стосунків між батьками та дітьми.

Відбулися виступи психолога на батьківських зборах, присвячені особливостям проведення профорієнтаційної роботи та висвітленню її результатів.

З метою визначення ефективності профорієнтаційної роботи на початку та в кінці її реалізації було проведено тестування серед учнів трьох 9-х класів. Загальна вибірка складала 70 респондентів. Були підібрані наступні психодіагностичні методики:

- методика дослідження самовідношення С.Р. Пантелеєва для визначення структури самовідношення підлітків, а також вираженості окремих компонентів самовідношення: замкнутості, самовпевненості, самокерівництва, самоприв'язаності, внутрішньої конфліктності та самозвинування;

- методика діагностики рівня розвитку рефлексивності А.В. Карпова для дослідження вміння аналізувати та контролювати власну поведінку;

- опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» Є.Ф. Бажина, Є.А. Голинкіна, Л.М. Еткінд для визначення рівня суб'єктивного контролю в ситуаціях досягнення успіху, переживання невдачі, в сфері сімейних стосунків та здоров'я;

- методика дослідження вольової організації особистості А.А. Карманова для дослідження вольової організації особистості: ціннісно-сислової організації особистості, організації діяльності, рішучості, наполегливості, вміння володіти собою, самостійності та загальної вольової регуляції;

- методика «Особистісна біографія» О.І. Моткова для визначення продуктивності самореалізації, усвідомленості і ясності життєвого самовизначення, позитивності особистісної трансформації в життєвому процесі;

- диференційно-діагностичний опитувальник Є.А. Клімова для визначення професійної орієнтації підлітків ;

- діагностика професійних установок підлітків І.М. Кондакова.

За результатами дослідження проведеного на початку року в досліджуваних спостерігалось вибіркоче відношення до своєї особистості, учні були готові приймати лише певні свої якості. Досить часто вони демонстрували самовпевненість та самоконтроль лише в тих ситуаціях, які є чітко визначеними, де вони розуміють усі наслідки (58%). Також результати діагностики показали домінування екстернального типу поведінки (73%).

Учні продемонстрували вибіркочий характер рефлексивності, що говорить про те, що вони не завжди готові аналізувати та оцінювати власну поведінку(55%).

Підсумовуючи результати діагностики на початку року можна стверджувати, що більшість дев'ятикласників ще не були готові зробити професійний вибір, вони знаходилися у пошуку шляхів власної самореалізації. Більшість учнів демонстрували невизначеність в своєму майбутньому, не мали плану життєвої самореалізації, при цьому готові були змінюватися в залежності від потреб суспільства.

Друга діагностика учнів 9 - х класів проводилася в травні 2015 року. Вона була спрямована на діагностику тих характеристик, які сприяли професійному самовизначенню підлітків. Результати дослідження показали, що учні 9-х класів стали краще розуміти себе, стали більш свідомими, проте все ще спостерігається виражена мотивація соціального схвалення. Порівняно з попередніми показниками спостерігається тенденція на зростання самовпевненості та самоповаги (в середньому на 15%). Значний відсоток учнів знаходяться в ситуації невизначеності із майбутніми перспективами і тому не має однозначного розуміння конкретної професії (29%). Результати дослідження свідчать про те, що деякі учні мають уявлення про власне життєве самовизначення.

В учнів актуалізувалась потреба у необхідності ставити конструктивні цілі. Адже кожному дев'ятикласнику потрібно визначитись: йти навчатись в десятий клас чи продовжити навчання в іншому закладі, відповідно потрібно готуватися до ДПА. Але результати діагностики показали, що 85% учнів мають цілі не завжди обґрунтовані, нестійкі, приймають цілі «ззовні», а також потребують вольового зусилля для початку реалізації мети. Обираючи майбутню професію учні в першу чергу орієнтувалися на думку оточуючих (однокурсників, друзів), батьків та рекомендації педагогів, а також престижність та можливість майбутнього працевлаштування.

Таким чином на підставі результатів проведеного дослідження можемо зробити висновок, про те, що на сьогодні профорієнтаційна робота в школі спрямована на:

- розширення знань про світ професій та ситуацію на ринку праці,

- виявлення інтересів, здібностей та особистісних якостей,

- інформування про спеціальності, за якими здійснюється підготовка та умови вступу до ВНЗ.

Профорієнтаційна робота в школі не спрямована

на: на внутрішнє самопізнання особистості.

В результаті старшокласники опинившись в ситуації вибору професії здійснюють його не свідомо та самостійно, а під зовнішнім тиском (позиція батьків та однолітків, ситуацією на ринку праці та вибором спеціальності за якими легше написати ЗНО). Тому не зважаючи на проведені профорієнтаційні заходи учні демонструють невизначеність у своєму майбутньому через не сформованість внутрішніх чинників професійного

самовизначення. А саме: високого рівня розвитку рефлексивності, критичного (раціонального) мислення, актуалізованих цінностей професійного самовизначення, внутрішніх мотивів вибору професії, розвинених вольових якостей та інфернального локусу контролю. Тому подальші наші дослідження будуть спрямовані на формування цих внутрішніх чинників професійного самовизначення через тренінгові заняття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вискребенцева М.В. Професійна підготовка молоді в країнах далекого зарубіжжя: Німеччина, США, Японія, Велика Британія. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах . Випуск. 30 (83)2013 р. – С. 109-116.
2. Гончарова Н.О. Основи професійної орієнтації, навч. Посібник.- К.: Слово, 2010. – 166с.
3. Гриншпун С. С. Опыт создания государственной службы профориентации во Франции / Педагогика. 2004. № 7. С. 85–91.
4. Зулунова Г. В. Профориєнтаційна робота у школі / Навчальна школа. – 2011. – № 5. – С. 31-34.
5. Матвієнко О. Розвиток систем середньої освіти в країнах Європейського Союзу: порівняльний аналіз : монографія / О.В. Матвієнко. – К. : Ленвіт, 2005. – 381 с.
6. Танько Т. Профориєнтаційна робота як вага складова діяльності кафедр педагогічних ВНЗ. Витоки педагогічної майстерності. 2012. Випуск 9. – С. 286-290.
7. Толстогузов С. М. Опыт профориентационной работы за рубежом Образование и наука. 2015. № 1 (120). – С. 151-165.
8. <http://www.uk.x-pdf.ru/5politologiya/1298059-6-ternopil-aston-metodichna-sluzhba-shkoli-informaciyno-metodichni-materiali-dopomogu-pracivnikam-osviti-vipusk-uklada.php>
9. <https://sites.google.com/site/inkluziv2015/navcalna-dialnist>
10. <https://www.slideshare.net/Ivashneva/ss-55819343>

REFERENCES

1. Vyskrebentseva M.V. Professional training of youth in foreign countries: Germany, USA, Japan, Great Britain. Pedagogy formation of creative personality in schools. Output. 30 (83) 2013 г. - P. 109-116.
2. Honcharova N.O. Bases of professional orientation, Manual.- K.: Slovo, 2010. – 166s.
3. Hrynshpun S. S. Experience of creation of government service of vocational orientation in France / Pedagogics. 2004. № 7. S. 85–91.
4. Zulunova H. V. Vocational orientation in schools / Navchal'na shkola. – 2011. – № 5. – S. 31-34.
5. Matviyenko O. Development of the systems of secondary education in the countries of European Union : comparative analysis : monograph /O.V. Matviyenko. – K. : Lenvit, 2005. – 381 s.
6. Tan'ko T. Professional orientation being an important component of the educational departments of universities. The origins of pedagogical skills. 2012. Vypusk 9. – S. 286-290.
7. Tolstohuzov S. M. Experience of vocational orientation work abroad Education and science. 2015. № 1 (120). – S. 151-165.

Psychological characteristics of vocational work with high school students in general education places

I. Kalyuzhna

Abstract: This article presents an analysis of areas of career guidance in Ukraine and abroad. There are analyzed the efficiency of a forming influence on the development of the internal factors of professional self seniors.

Keywords: *professional selection, professional orientation, proforiental work, professional diagnostics.*

Особенности профориентационной работы со старшеклассниками в общеобразовательных учебных заведениях

И. П. Калужная

Аннотация: В данной статье проведен теоретический анализ направлений профориентационной работы в Украине и за рубежом. Проанализирована эффективность профориентационной работы со старшеклассниками.

Ключевые слова: *профессиональный выбор, профессиональная ориентация, профориентационная работа, профессиональная диагностика.*